

NAGY ZSOLT*

Adalékok a jogszociológia neomarxista interpretációihoz**

Szinte nincs is olyan társadalomtudomány, mely oly szokatlanul – ellentétes tudományos álláspontok, ellentétes szemléletek, etc. – kontinuos viták és álláspontok ütköztetésének táptalaja lenne, mint a marxista szociológia. Ez persze az általános társadalomtudomány, társadalomtörténet szempontjából releváns, ám kifejezetten a szociológia, illetve jelen esetben a jogszociológia kérdéseit is érinti, sőt – sok esetben – meghatározó jellegű. Ami a szociológiai perspektívát illeti, meglehetősen vulgárisan gazdaságszociológiai szempontból egyszerűen a kapitalista gazdaság társadalomkritikájaként is lehetne aposztrofálni; (noha ez nem lenne közelében sem teljes körű meghatározás!). A szociológia szempontjából a teória furcsa módon történelmi ismeretek trendszerű empirikus összefüggéseiből indul ki. Vagyis innentől kezdve megkérdőjelezhető, hogy mennyiben teória, mennyiben empirizmus, illetve talán akkor jutnánk legközelebb a módszertani valósághoz, ha azt mondhatnánk, hogy e kettő egyfajta mixtúrája. Hiszen önmagában a történelmi megismerés előfeltevései is konstruálhatják a történetmondást, másrészt az elméleti előfeltevések szintén determinálhatják az összefüggéseket.¹ Mindenesetre a jogszociológia szempontjából a marxista álláspont elsősorban a konfliktusokra, pontosabban az egyes társadalmi csoportok érdek-összeütközéseire hangsúlyt fektető teóriájából eredeztethető. Ami természetesen a társadalmi pozíciók elnyomó-elnyomott viszonyainak kontextusában is értelmezhető, mely kontextus nem feltétlenül csak elnyomó, hanem reciprocitási viszonylatban is lehetséges. Ezt a marxi elmélet is hangsúlyozza, miszerint nem minden viszony vagy ezt alátámasztó norma káros az elnyomottakra, sőt sok esetben az előnyös is lehet ez utóbbiak szá-

* egyetemi docens, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar Összehasonlító Jogi és Jogelméleti Intézet

** A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, *Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban* című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

¹ Erre részletesebben lásd: Nagy Tamás: Josef K. nyomában. Jogról és irodalomról. Attraktor. Máriabesnyő – Gödöllő. 2010.

mára, továbbá kölcsönös előnyökhöz is juttathatja a különféle társadalmi osztályokat, rétegeket. Noha Marx maga is megfogalmazta, hogy „jogotok csupán osztályotok törvényre emelt akarata, amelynek tartalma adva van osztályotok anyagi életfeltételeiben”.²

Ha összehasonlítjuk *Weber* vagy *Durkheim* szociológiájával – azon túl, hogy előbbiek tényleges egyetemi katedrával bírtak, *Marx* azonban inkább újságíróként tevékenykedett – a következő markás különbség látható. Ugyan mindhárman jártasak voltak a jog tudományában és mindhárman kritizálták is a jogi rendelkezések rendszerét, azonban *Durkheim* és *Weber* inkább látens kritikát fogalmazott meg, míg *Karl Marx* és vele együtt *Friedrich Engels* kritikája nyíltabb és explicit módon kinyilvánított volt. Noha mindannyian foglalkoztak a gazdasággal, az ökonómia és a jog kapcsolatával, ám *Marx* nemcsak leírta a gazdaságot vagy a jogot, hanem a többi szociológiai elméletírókkal szemben kifejezett ellentmondásokat is megfogalmazott. Annyiban viszont közös – bármilyen hihetetlen is –, hogy mindegyik elméleti kezdeményezés a jog szociológiájának alapját szolgáltatja a társadalom alaposabb megismerésének érdekében.

1. Általános megjegyzések

Mivel sem *Marx* sem *Engels* – noha a jog is látóköriükbe került – nem alkotott egy koherens jogszociológiát, mivel mindketten elsősorban a társadalom más szegmenseivel foglalkoztak, így a neomarxista jogszociológiai megközelítések meglehetősen differenciáltak. Ugyanakkor nézeteik bizonyos tekintetben, illetve bizonyos elemeiben a marxi tradíciókon alapulnak,³ így érdemes áttekinteni *Jevgenyij Pasukanisz*, *Isaac Balbus*, *Karl Renner* és *Alan Stone* tudományos munkásságát. Mindenesetre a következő premisszák alapján talán tisztábban láthatóak azok a közös pontok, melyek a neomarxista koncepciókat alapvetően meghatározták, vagy azokban közösek, illetve meglévőek, de különbözően voltak hangsúlyozottak; ezek pedig: 1. instrumentalizmus és strukturalizmus; 2. a munka értékének teóriája; 3. az áruk fetiszizálása.

A korai neomarxizmus jogi elemzésére az *instrumentalizmus* volt jellemző, ami mindent összevetve a jog burzsoázia általi direkt irányítását jelentette; a jog kizárólag az uralkodó osztályok kreációjának számított. Vagy, ahogy ezt *Marx* és *Engels* explikálta:

„Azok az egyének, akik uralkodnak, sok minden mellett birtokolják azt a hatalmat, hogy meghatározzák az államok formáját, ezáltal érvényesítsék akarataikat (...) olyan általánosítottan kinyilvánítva, mint a jog (...) olyan tartalommal, amely minden relációjában az említett osztály által determinált, és mind a civil, mind a büntető jogszabályok ennek legnyilvánvalóbb példái”.⁴

² EDGAR BODENHEIMER: *Jurisprudence*. (The Philosophy and Method of the Law.) Harvard University Press. Cambridge. 1981. Ford.: Takács Péter, Szilágyi István, Czine Gáspár. In: Szabó Miklós (szerk.): Bevezetés a jogbölcséleti gondolkodás történetébe. Miskolci Egyetem. Jogbölcséleti és Jогtörténeti Intézet. Jogbölcséleti és Jogszociológiai Tanszék. Miskolc, 1991. 56. p.

³ ALAN HUNT: *Marxism and the Analysis of Law*. In: Adam Podgoreczki and Christopher J. Whelan (ed.): *Sociological Approaches to Law*. Croom Helm. London. 1981. 91–109. 92–93. pp.

⁴ KARL MARX – FRIEDRICH ENGELS: *A német ideológia*. (The German Ideology.) In.: Karl Marx és Friedrich Engels művei (MEM) 3. kötet. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1976. 11–538. 1976. 357. p.

Vagyis a jog egyértelműen az említett osztály érdekeire reflektál, s az instrumentalista marxisták álláspontja szerint minden intézmény, legyen az a jog, a bíróságok vagy a rendőrség csupán eszközök, hogy szolgálják a kapitalista felsőbb osztályokat profitmaximalizálásuk és a munkásosztály kontrolja érdekében. Ahogy a marxista kriminológus *Richard Quiney* is írta: „a büntetőjog nem más, mint eszköz az állam és az uralkodó osztályok kezében, hogy fenntartsák, illetve állandósítsák a meglévő szociális, gazdasági rendszert és rendet”.⁵

Az 1970-es évek végén azonban a *strukturalista* álláspont kezdett dominálni a jog marxista analízisének belül. A koncepció alapja, hogy a jogi formuláknak, illetve azok tartalmának fejlődése három elválasztható, de egymással összefüggő szféra eredménye, amelyeket a kapitalista produktivitás tart egyben: *politikai, ideológiai és gazdasági* rendszerek. E három rendszer együttműködése tartja fenn a társadalmi és gazdasági rendet, ami elsősorban a burzsoázia érdekeit szolgálja, ugyanakkor *limitálják is annak az állam és intézményei feletti ellenőrzését*. Következésképpen az állam ezért támogathat olyan szabályozásokat is, amelyek a burzsoázia érdekeivel ütközhetnek, mint például szociális törvények, hitelezési szabályozások vagy trösztellenes normák; vagyis a jog az uralkodó osztályoktól relatíve független is lehet.⁶

Az *érték teóriák* marxista álláspontja az eredeti marxi gondolatkörből indul ki: elvileg minden árucikket annak használati értéke határoz meg, minden árucikk különbözik a másiktól, illetve azok használati értéke is különbözik egymástól. Ezek a differenciák kvalitatívak; így az árucikkek adása, vétele, korábban annak használati értékén történt úgy, hogy persze a használati értékkülönbséget kvantitatív módon kompenzálták. Ám a kapitalista, nyílt piaci viszonyok között az árucikkek már fiktív értékek alapján cserélnek gazdát, vagyis azok árán (hiszen a pénz értéke csupán egy fikció!). Abba pedig beleszámít az előállításukba befektetett munkaerő, és munkaidő is. Továbbá a kapitalista viszonyokban (az áruk minőségi és mennyiségi mértéke helyett) a pénz vált általános cseremédiummá, mely a piacon körbecirkulál. A tőkések pedig a árucikkeknek számító munkáért, ami az áru értékét növeli, szintén pénzt fizetnek, ám az áru eladásából származó jövedelem és az árucikkért kiadott érték közötti különbség többletértéket képvisel, amit profitnak nevezünk. S mivel a munka is árucikk, ennek értékét – többek között a munkanélküliség fenntartásával – minimum szinten tartják, ami növeli a profit mértékét.⁷ Tehát a tőkés – amellet, hogy a lehető legmagasabb áron igyekszik továbbadni a megtermelt javakat – a bérhez képest többletmunkát kér, vagy másképpen a munkás részben kifizetetlen marad. S mi az, ami mindezt intézményesen lehetővé teszi: a jog. Egyrészt a civil jogban elsősorban a szerződési szabadság, miszerint bárki bárkivel (szinte) bármilyen feltételekkel

⁵ RICHARD QUINNEY: *Critique of Legal Order: Crime, Control, in Capitalist Society*. Little, Brown. Boston, 1974. 16. p.

⁶ Nem melleleg hasonló (marxi) gondolatmenet alapján gondolják a kisebbségi tudatosság elméleteit képviselők is, hogy a jogszabályok nem feltétlenül csak az alávetett (kisebbségek) elnyomását szolgálják, hanem paradox módon védelmet is nyújtanak számukra. Vö.: RICHARD DELGADO: *The Etherial Scholar: Does Critical Legal Studies Have What Minorities Want?* 22. Harvard Civil Rights/Civil Liberties Law Review. 301–322. 1987. 303–309. p.

⁷ *Erre használta Marx egyrészt az Árucikk – Pénz – Árucikk és a Pénz – Árucikk – Pénz modelleket. Az áru pénzre cserélik, amiért még több árut vásárolnak, illetve a pénzt árura cserélik, amit még több pénzre váltanak.* Karl Marx: *Capital*. (A tőke, *Das Kapital: Kritik der politischen Ökonomie*.) (Trans.: Samuel Moore, Edward Aveling.) Foreign Language Publishing House. Moscow. 1962 Vol. 1–3: 170. p.

köthet szerződést, így a tőkés áruját a megállapodott értéken értékesítheti a vevőnek, illetve a munkaszerződésre vonatkozó (manapság már csak viszonylagos) szabadság, tehát a munkafeltételek és a munkabér is megállapodás tárgya. Másrészt a büntetőjog, ami bizonyos- a tulajdont/birtokot sértő – magatartásokat büntetni rendel (hiszen osztársadalmi szempontból például a vagyon elleni bűncselekmények teszik ki a bűncselekmények messze többségét), így a tulajdon, illetve a birtok védelme elsődleges fontosságú, ami többek között a munkást a munka elvállalására kényszeríti, annak ellenére is, hogy esetleg tisztában van munkája tényleges értéke és a bére közti különbséggel.

Az *árucikk*ek fetisizálása akkor következik be, amikor a társadalom tagjai már „elfelejtik”, hogy a javak mögött saját munkájuk áll, holott ez adta az árucikknek valós értékét és magának a javaknak egyáltalában vett létezését is, s elveszítik az asszociációt a munka és annak értéke között, végső soron pedig a javak ára egyszerűen természetesnek, magából az árucikkből, mint önálló entitásból eredőnek tűnik. Az árufetisizmus egyébként egy fajtája az elidegenedésnek, mert a társadalom a javakat úgy tekinti, mintha önálló egzisztenciával rendelkezének, s ez önmagában is kényszerítő erővel hat az individuumokra, így ez az egész társadalomra vetítve a szocialitás világáról egy *torz képet* ad: ahelyett, hogy a javakat saját kreatúrájuknak inkább természetből fogva adótnak, és változatlanul állandónak tekintik. Mi több a kapitalista gazdaság relatív stabilitásának látszatát is kelti, mert minden termék cserélhetővé, illetve – az általános egyenértékűt jelentő pénz által – értékében mérhetővé vált, mely értékmérő elrejtí a javak inherens differenciáját, mely korábban még létezett (pontosabban most is létezik).⁸ Ehhez pedig a jogrendszer hozzájárul, erősíti ezt az attitűdöt, hiszen a kötelmi jog (vagy a szerződések joga) többnyire mindent pénz általi és abban mérhető cseréértéknek tekint, de talán legnyilvánvalóbb a *személyiségi jogok* (mint élet, testi épség, egészség, becsület) esete, amit szintén pénzben mérnek. Vagyis az árucikk mellett a pénz fétise is jelen van!⁹

2. A jog, mint a gazdaság reprezentációja

Ezt a fajta jogszociológiai-jogelméleti megközelítést röviden úgy lehetne jellemezni, hogy „vissza a kezetekhez”, aminek eminens reprezentánsa *Jevgenyij Pasukanisz* (1891–1937) szovjet jogfilozófus az 1920-as, '30-as években. A jog árucseré elméletét leginkább kifejező értekezése „*A jog általános elmélete és a marxizmus*” címmel 1924-ben jelent meg. Természetesen a marxista-leninista alapokon nyugvó műben az instrumentalista álláspont dominált, miszerint a jog eszköz, illetve kifejezése a burzsoázia akaratának, akik persze arra használják a jog objektívnek látszó intézményét, hogy elnyomják a munkásosztályt. Továbbá a jog, mint az uralkodó osztály eszköze, a kommunizmusba való átmenet után a munkásosztály kezébe kerül, így eszköz lehet a burzsoázia eltörlésében. Nos, *Pasukanisz* elmélete és jogszociológiája ennél azért egy kicsit szofisztikáltabb.

⁸ Elég csupán arra gondolni, hogy a pénz által olyan javakat is vásárolhatunk, amelyekre talán szükség sincs, s mégis értékesnek, vagy akár értékesebbnek tartjuk a nélkülözhetetlen termékeknel, végső soron a pénz a dolgok egyediségét absztrakt univerzalitássá transzformálta, s így végül a *pénz vált Istenné*.

⁹ Lásd akár például a magyar hatályos Polgári Törvénykönyvet (2013. évi V. törvény) XI. cím, XII. cím: 242–254 §§. A kérdés egyértelműen felvetődik: hogyan lehet valakinek a halálát, sok esetben maradandó fogadtékosságát, illetve becsületét árucikként kezelni?

Érdeemes kezdeni a jog *árucseré elméletével*, mely kérdéskört alapvetően Marx „A tőke” című művéből vezetett le, s premisszáit ennek első fejezetében kifejtettek szerint – már említettem – a javak cseréje nem használati értékén, hanem csereértékén történik. E kérdés körül Pasukanisz identifikálja azt a történelmi periódust, amikor a jog valódi esszenciája megjelent, vagyis a jog formájáról és annak megjelenési módjáról egy szociológiai interpretációt prezentált. A következő kifejezések szolgálták kiindulópontját: *jogi norma, jogi kapcsolat és a jog tárgya*; melyek mind összefüggésben vannak a kapitalista gazdaság üzleti tranzakcióival. Persze (a jogi normákon kívül) más normák is léteznek, így nem minden társadalmi kapcsolat válik egyúttal jogi kötelekké, ám bizonyos feltételek megléte esetén a szociális relációk jogi formában is realizálódnak. A fő kérdés pedig itt merül fel: milyen feltételeknek kell bekövetkeznie, hogy az emberi kapcsolatok jogi formában is megjelenjenek? („A vita lényege, hogy mi kreálja a jogi formula szükségességét.”)¹⁰ S ennél a pontnál érkezik el a történelmi (nem mellőzve a jogtörténelmi) elemzés. Pasukanisz szerint a fordulópontot elsősorban a gazdasági szereplők versenyében megjelenő magánérdekek konfliktusa jelentette. Persze ez további kérdést vet fel: melyek azok a magánérdekek, amik a gazdasági szereplők konfliktusait indukálták? A válasz pedig, hogy az árucikkek tulajdonosainak reciprocitásos interakciói, illetve cserekapcsolatai, mint vevő és eladó, indukálja a jogi formában testet öltő társadalmi relációkat. Ennek egyenes következménye, hogy *a javak cseréje analóg a jogkonceptiók logikájával, tehát a jog eredete az üzleti tranzakciókban keresendő.* (Ez már lényegében egyfajta jogi ontológia!) Pasukanisz szerint, amíg a piaci kereskedelem (a tulajdon vétele és eladása) folytatódik, addig a jog megkönnyíti, elősegíti és szabályozza a magánvállalkozások piaci folyamatait.¹¹ Következésképpen a jog csupán egy tükör a burzsoázia gazdasági relációinak; magának a burzsoáziának társadalmi megjelenésével pedig az emberi kapcsolatok gazdasági tárgyúvá, és ezzel párhuzamosan jogi tárgyúvá váltak. (Azt említeni sem szükséges, hogy a munkások munkájukat árucikként adják el a tőkésnek.) Így a tőkés az emberi munka erejét árucikként és annak értékeként meghatározva magántulajdonnak tekintik, vagyis a jog tárgyaként definiálhatóak, amelyek az üzleti élet csereviszonyai közötti absztrakt jogokként és kötelezettségekként realizálódnak. (Az emberi társadalom illetően kezelése pedig már nem sokban különbözik a rabszolgaságtól, ahol az embereket – jogi szempontból – dologként kezelték!)

A másik problémakör *a jogegyenlőség problémájának bizonytalansága a szociális egyenlőtlenség relációjában.* Pasukanisz szerint a jogegyenlőség és a társadalmi egyenlőtlenség szociológiai értelemben univerzális és funkcionális ekvivalencia, miszerint a jog megpróbálja egyenlőnek tekinteni az egyébként egyenlőtleneket, illetve egyenlő entitásnak tekinteni a gazdasági javakat és az embereket, noha azok inherensen nem azonosak. Kvalitatív értelemben a különféle árucikkek a versenyszférában „egyenrangúként” jelennek meg, mivel a kapitalista gazdaságban az üzleti tranzakciók mediátora ugyanaz az eszköz: a pénz. Emellett az árucikkek – marxi értelemben – fetiszáltak, ugyanakkor ez az emberi erőforrást is magába foglalja, vagyis a társadalom (az emberi munkát, illetve

¹⁰ JEVGENYIJ PASUKANISZ: *Law and Marxism: A General Theory*. (Trans.: Barbara Einhorn.) Pluto Press. Worcester. Great Britain. 1989. 93. p.

¹¹ Ezt Leon Fuller is megfogalmazta, aki szerint ugyanazon időben reprezentálja a jog a piac ideáját, illetve a kereskedőt, mint autonóm entitást és annak üzletfeleivel való kapcsolatait. LEON LUVUOIS FULLER: *Pasukanisz and Vyshinsky: A Study in the Development of Marxian Legal Theory*. 7. Michigan Law Review. 47. 1157–1166. 1949.

az általuk megtermelt javakat) önmagában valónak tekinti. Közjogi szempontból (s ez a legérdekesebb!) az individuumokat politikai polgárokká transzformálták, akik szavazhatnak, akár – szabadságjogaikkal élve – protestálhatnak is, vagyis közjogi aspektusból is a jog tárgyaivá váltak, akiknek – magánjogi szempontból nézve – egyébként joguk van bármit megvásárolni vagy eladni, kívánságuk szerint. (Ráadásul, mivel ez társadalmi renddévált, s mást nem is tapasztaltak, *ugyan szabadok, de mégsem*, szavazatukkal csak megerősítik a fennálló szociális szisztémát!) Vagyis szabadoknak érzik magukat, annak ellenére, hogy mind fizikailag, mind szellemileg maximálisan kiaknázzák őket. Szabadon adhatnak-vehetnek egy kontinuos körben, mely ugyan egyenlőnek és „fair-nek”, minden kényszertől mentesnek mutatja magát, ám valójában a konformitást kihasználva csupán az uralkodó osztályok akaratát teljesítik, s így könnyebb is érvényesíteni akaratukat, hiszen mindenki – a rabszolgasággal ellentétben – szabadnak érzi magát; egyenlőnek véli magát a tőkessel és nem is gondolja, hogy kiszolgáltatott helyzetben van. Hiszen a szerződések *jogi értelemben vett szabadsága*, saját szabad akaratát is tükrözi, anélkül, hogy észrevenné, mennyire aknázzák ki munkaerejét, kétségbeesett helyzetét, és ezáltal hogyan jutnak a tőkések magasabb profithoz. A szerződések egyáltalán nem szabad akaratból történnek, nem is egyenlő felek kötik, s a felek sem ismerik fel, hogy a javak konstans cirkulációja csupán egyik részről hoz igazán hasznot; mindezt pedig *a jog igazolja és garantálja is egyben*. (Ez jelenik meg például az Egyesült Államok 14. alkotmánykiegészítésében: *a jogegyenlőségben vagy a megfelelő jogi eljárásban*, miszerint a jog független a rasszoktól, nemektől, ideológiai álláspontoktól vagy éppen a társadalmi pozíciótól. Persze ezek a nagyszerű kifejezések pont az egyenlőtlenséget deklarálják!)¹²

Ezzel ellentétben, a feudalizmusban sokkal inkább az alanyi jogok érvényesültek, miszerint különböző társadalmi státuszhoz kapcsolódtak a jogi „kiváltságok”, jogok és kötelezettségek, melyeket szintén természetes adottságként tartottak számon. A formális jogi státuszbeli egyenlőség természetesen hiányzott, a szociálitás egymáshoz köthető privilégiumok hálózata volt; másképpen az igazságosság az individuumok társadalmi státuszát reprezentálta.¹³ Ám a kapitalizmusban már a jogegyenlőség vitathatatlan, s nincs többé egyenlőtlen jogi státusz, azonban kinek van lehetősége (főleg komolyabb mennyiségben és így értékben) javak cseréjére, értékesítésére, használatára, stb.;¹⁴ mindehhez pedig vitathatatlanul szükséges a jogi formalizmus megjelenése.

Összegzésnek talán *Pasukanisz* szavai lehetnének a leginkább megfelelőek: „a jogi normák határozzák meg a vasutak megbízhatóságát, kiszámíthatóságát (egy szóval a menetrendet) mint magánjogi szabályok; más érdekeket képviselve, azonban a technikai normák az előfeltételei annak a közösségi célnak, ami a vállalkozások maximális hatékonyságát biztosítja”.¹⁵

Az állam jelenségének elemzése – mint politikai és jogi entitás – szintén összefügg a fentiekkel, vagyis *Pasukanisz* szerint az állam sok esetben (nem mindig) csak a piaci üz-

¹² JAVIER A. TREVINO: *The Sociology of Law. Classical and Contemporary Perspectives*. Transaction Publishers. New Brunswick (U.S.A.) London (U.K.) 2008. 115. p.

¹³ MAX WEBER: *Gazdaság és Társadalom*. (Ford.: Erdélyi Ágnes.) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1987. 843. p.

¹⁴ JEVGENYIJ PASUKANISZ i.m. 120. p.

¹⁵ Uo. 81. p.

leti tranzakciós viszonyok reprezentációs formája. Az állam politikai szempontból biztosítja azokat az adminisztrációs technikai normákat, melynek célja az állam működtetése. Az állam jogi szempontból elvileg egy harmadik személyt jelent, eldöntvén a szerződéses kapcsolatokból eredő egymással versenyben álló felek közti vitákat, és a jogi normák, illetve döntések kikényszerítésével biztosítják az árucere-forgalomhoz szükséges stabilitást. Mivel a gazdasági tevékenységek a magánjog köréhez tartoznak, az állam, mint felépítmény és annak közjoga csupán másodlagos (hanem irrelevánsak) a magánjoghoz képest, ennél fogva a kapitalista gazdaság határozza meg a közjogi viszonyokat is.

A *büntető jog* szerepének meghatározásánál megint csak az árucereviszonyok szolgálnak kiindulási pontul. Számára a büntetőeljárás és a büntetés éppolyan, mint amikor két gazdasági szereplő üzleti viszonyban áll egymással, csak ebben az esetben az egyik fél a gyanúsított vagy elítélt, a másik pedig az állam. A kiszabott büntetés pedig a sértettnek okozott kárral ekvivalens, kalkulálható, mint az üzleti viszonyok, s az elkövetőnek az általa elkövetett cselekmény megfelelő árát kell megfizetnie.

„A burzsoá adminisztráció a jogra (így a büntetőjogra is) úgy tekint, mint a felek tranzakciós alkujára a játékszabályok keretei között. (...) Végző soron a gyanúsított megvásárolhatja szabadságát, ha elhárít minden akadályt a tisztességes megegyezés elől, és megbíz egy tapasztalt jogi képviselőt a bíróság előtti alku megkötéséhez (ítélet). Tehát az állam és a terhelt a fair üzlet keretei között maradnak.”¹⁶

A marxista doktrína szerinti *jog megsemmisülésének* problémáját *Pasukanisz* a burzsoázia megszűnésével hozta összefüggésbe: ha ez megtörténik, akkor mind az állam, mind a jogi normák el fognak tűnni. De ez nem minden normára igaz, ugyanis különbséget kell tenni az állam jogi és annak állami értelmezése között. Eszerint a kommunista társadalomban minden cserefolyamatot, mi több minden szociális kapcsolatot az állam irányít, így az említett technikai, adminisztratív szabályok – ha más formákban is – de megmaradnak. S a politikai adminisztráció, illetve a tervutasítás átveszi a jog helyét, továbbá a kommunista társadalomban már nem lesz szükség a jog általi elnyomására. Am mindehhez nagyon fontos két probléma áthidalása: *egyrészt a szociális viszonyok ekvivalenciájának megtörténte/megteremtése, másfelől a társadalmi konnekciókban a célszerűség érvényesülése.*

3. A jog relatív autonómiája

Talán *Pasukanisz* elsődleges követőjének számítható a politikai szociológus *Isaac D. Balbus* (1944 -), aki az eredeti nézetek módosítása után jutott el a *jog relatív autonómiájához*. Kiindulópontja alapvetően instrumentalista, (tehát a jog a burzsoázia által irányított eszköz) de annak szimplán értelmezett formáját már elutasította. Formalistának semmiképpen sem nevezhető, mert nem értett egyet a jog önmeghatározó szerepével, azon kívüli szférák befolyástól való mentességével, ugyanakkor az instrumentalista marxizmushoz képest a jognak már relatív autonómiát tulajdonított. De nézzünk szembe a különbségek-

¹⁶ Uo. 183. p.

kel: elsőként említhető, hogy egy demokratikus államban az uralkodó osztály érdekei érvényesítésére közvetlenül nem manipulálhatja a jogot (tehát van egy bizonyos távolság az adott társadalmi szféra és az adott társadalmi intézmény között). Másodsorban azonban kimondható, hogy az említett pozíciókat és létszféákat, formákat nem tekintette teljesen autonómnak; emiatt nevezhető relatív dependenciának, vagy relatív autonómiának (akár tetszés szerint).

De hogy konkrét példával is illusztrálni lehessen a problémát: *Balbus* szerint – s ezt a *Dialectics of Legal Repression* című művében explikálta igazán – például az Egyesült Államokban a '60-as években végbemenő ún. gettóláadások résztvevőinek elítélését közvetlenül nem befolyásolta az uralkodó osztály, a bíróság igazi feladata a két versengő osztály közötti konfliktus feloldása, amelyben az elnyomottak saját egzisztenciájukból való kilépésre törekedtek. Azonban nem akart annak a teoretikus vonalnak sem ellentmondani, hogy a kapitalista viszonyok nem biztosítanak teljes autonómiát a jog számára. Másképpen és konkrétan: a bíróság egyrészt meg akarta előzni, illetve akadályozni a kollektív erőszak elszabadulását elsősorban a közérdekre figyelemmel. Másrészt a bíróságok próbálták megfelelni a „helyes eljárásnak” (a jogegyenlőségnek) anélkül, hogy figyelemmel lettek volna az ideológiai törésekre, és ezzel együtt törekedtek a jogrend legitimitását fenntartani, miképpen a rendbontók nem részesülhetnek nem egyenlő és nem fair elbírálásban. A bíróságok balanszíroztak a legitimitáció és a formális racionalitás között.¹⁷ Bár a formális jogi racionalitás, mint a „megfelelő eljárás” szolgálja a „felkelők” elnyomását, ám szimultán fenntartják a legitimitást is (s nemcsak a látszatát) mindezzel kriminalizálva a zavargások cselekedeteit, ezzel depolitívizálva azokat. Anélkül tudták fenntartani a szociális és politikai situációt, hogy a jog formális racionalitása sérült, és egyáltalán annak a felső osztályok általi manipulálása felmerülhetett volna.

„A kriminalizáció, amennyiben az a formális jogi racionalitásból ered, delegitimálja saját magát és erősíti a kollektív erőszakot. Minél erősebb a bűnösöket ért kriminalizáció, annál inkább térnek vissza gyökereikhez. (...) Ezért az elkövetőket ért büntetőjogi sérelem, nem is az egyéni cselekmények ellen indult, hanem mindazok iránt, akik együtt elkövették vagy elfogadták azt.”¹⁸

A következmények pedig – *Balbus* elmélete szerint – többé-kevésbé nyilvánvalóak: immáron a társadalom nemcsak az áruk, javak és azok cserélésének, továbbá a pénznek a fetisizálását fogadta el, hanem a jogot, mint mindenkit érintő jogosultságok és kötelezettségek halmazát is. Egyetért azzal a *pasukaniszi* kitételrel, hogy a gazdasági folyamatok és a jogi formulák közt található egyfajta párhuzam vagy, ha tetszik, homológia; de a fetisizálásban már lát egy kis különbséget. Nemcsak az árucikkek, hanem az emberek különféle igényeikkel, szükségleteikkel is fetisizáltak. Ugyanis a társadalom tagjait formális jogok és kötelezettségek alanyaivá transzformálták, vagyis a jogi forma tárgyai lettek. A jog tárgya pedig az individuális állampolgárok közötti csere, „azért is létezik, hogy

¹⁷ ISAAC BALBUS: *The Dialectics of Legal Repression: Black Rebels before the American Criminal Courts*. Russel Sage Foundation. New York, 1973. 11. p.

¹⁸ Uo. 12. p. Ez persze nem egyenlő az büntetőjogi értelemben vett általános prevencióval; jelen esetben ezt a leginkább kiterjesztően kell értelmezni, ami valójában távol áll a helyesség vagy igazságosság problémájától. Ennek irodalmi megfogalmazására lásd még: SÁNTA FERENC: *Az ötödik pecsét*. Magvető Kiadó. Budapest, 1882.

reprezentálja az egyes személyeket és fordítva, az individuumok által reprezentálva legyen”.¹⁹ Vagyis a különféle szükségleteket és érdekeket depolitizálták és átvette helyüket a jogegyenlőség, a hús-vér emberek pedig a jog által releváns személyek absztrakciójává váltak, másképpen: a társadalom elvesztette deliberatív politikai létét, viszont – a jog illuzórikus szabadságeszméje ellenére – a jog által is támogatott társadalmi különbségek (a tőkés világban is) megmaradtak. S egy hozzátett érdekes megjegyzése szerint „az osztálytudat lehet, hogy egy egyenlőbb társadalmi formációt eredményez, de valójában szignifikánsan hozzájárul a kapitalista rendszer fennmaradásához”.²⁰ Ironikus, hogy a jogi rend addig tarthatja fenn saját legitimitását, amíg fenn tudja tartani az említett illúziót (ti.: szabadság, jogegyenlőség, etc.). S számára ez jelenti a jog, és annak rendszere fetiszizálását, ami nemcsak önmagát védelmezi, hanem azt sem engedi meg, hogy megváltoztatására gondoljanak. *A jog fetiszizmusa ott jelenik meg, amikor a társadalom tagjai a jogra, mint életüket befolyásoló, önmában való tényezőre tekintenek, nem a társadalom produktuma, hanem a jog a feltétele a társadalom egzisztenciájának.*²¹ Összefoglalva, Balbus szerint a jog autonóm a tőkésosztálytól, azonban nem autonóm a tőkés társadalmi rendszertől, s ezzel párhuzamosan (a javakhoz és a pénzhez hasonlóan) a jogot is fetiszizálták.

4. A tulajdonjog társadalmi meghatározó ereje

Pasukaniszhoz hasonlóan Karl Renner (1870-1950) – elsősorban *civiljoggal foglalkozó szociológiai jogelmélete* –, Marx Tőkéjét használva, a jog és gazdaság, ezzel együtt a jog gazdasági elméletének alapjaival szolgált.²² Renner már több figyelmet fordított a jogrendszerre, s inkább a jognak egy markáns funkcióját ismerte fel, amely átmenetül szolgálhat a kommunisztikus társadalomba, és egyúttal a szocialista egyenlőség záloga is lehet.

Karl Rennert lehetett nevezni talán elsőként az Osztrák-Magyar Monarchiában nevesse vált szociál-marxista teoretikusnak, a bécsi ausztro-marxista kör tagja volt. 1904-ben publikálta meglehetősen jogtudományi és szociológiai szempontból is áttörő művét: A magánjog intézményei és társadalmi funkciói című munkát (*The Institution of Private Law and their Social Functions*) ami inkább a jogelmélet szociológiai teóriájaként realizálódott. Ugyanakkor különös figyelmet fordított „a szocialista törvényesség komoly elméleti problematikájára és a szocializmusba való átmenetnél a jog funkciójának kérdésére”.²³

¹⁹ ISAAC BALBUS: *Commodity Form an Legal Form: An Essay on the „Realtive Autonomy of the Law”*. 11. Law and Society Review. 571–588. 1977. 575. p. Ha valaki egy követelés esetében jogosult és érvényesíti jogát, magyarázatul az szolgál, hogy vele szemben is vannak követelések, és így tovább; vagyis előbb-utóbb a kör bezárul.

²⁰ Uo. 577; 580. pp.

²¹ „Amikor a társadalom önmagát a jog eredményének tekinti, s nem fordítva, miszerint a jog a társadalom egy partikularitásának produktuma, a jog definiálása problémamentessé válik.” Uo. 583. p. (*Hiszen inntől kezdve a jog ontológiai szempontból önmagában való entitás.*)

²² Clive Grace and Philip Wilkinson: *Sociological Inquiry and Legal Phenomena*. StMartins’s Press. New York. 1978: 94. p.

²³ RICHARD KINSEY: *Karl Renner on Social Legality*. In: David Sugarman: *Legality, Ideology, and the State*. Academic Press. London, 1983. 11–42. 11. p.

Renner szerint a jog formája és funkciója, mint a jogszociológia központi kérdései, analitikai szempontból elszeparálódott intézmények. Fókuszpontja elsősorban a civilizáltkára koncentrálódott és megállapítása szerint a szociális változások alapvetően változtatják meg a jogintézmények (mint mondjuk tulajdon, szerződés) funkcióját; ugyanakkor a formulák relatíve változatlanok, mint tulajdonjog, munkaszerződés, vagy részvénytársaság. Láthatóan *Renner* inkább *formalista* állásponton volt, miszerint a jog önmagát erősítő és logikailag konzisztens társadalmi intézmény: „a szociális interakciók meghatározott mintáinak ismétlődése”.²⁴ Vagyis a jog normák és intézmények összessége, neutrális, absztrakt és többé-kevésbé közömbös társadalmi funkciója iránt, s így nem lehet beszélni feudális, kapitalista vagy éppen szocialista jogról.

Jogszociológiája két alapvető premisszán nyugodott: 1. Az ausztro-marxista nézőpontot adaptálva a társadalmat individuumok csoportjaként definiálta, így a jog sem lehetett más, mint normák sorozata, amely egyes individuumok más egyéneknek címzett parancsa. Ennek ellenére individualizmusa mégis a társadalmat egyének feletti entitásnak tekintette, mely „kollektív tudat” megjelenhet a társadalmi lét és a gazdasági szükségletek esetében. 2. A marxi gazdasági determinizmussal ellentétben *Renner* a gazdasági alapot és a jogi felépítményt egymással dialektikus interakcióban álló alrendszereknek tekintette, amelyek kölcsönösen kondicionálják egymást: „a jog éppannyira van kötve a gazdasághoz, mint ahogy a gazdaság a joghoz”.²⁵

Noha elismerte a gazdaság limitált hatását más szférákra, de a jog esetében sokkal nagyobb interdependenciát tulajdonított a két rendszernek; sokkal inkább hangsúlyozta a két szféra közötti equilibriumot, mint a dominanciát. Ennek – elméleti szinten – talán egyik legnagyobbja, s egyúttal empirikus bizonyítékát nyújtotta, miszerint: „a gazdasági változások egyáltalán nem hoznak, vagy nem azonnal hoznak a jogban is változásokat”.²⁶ S ha mégis komolyabb formális, illetve gyakrabban funkcionális változások történnek, a két szféra között jelentős „időbeli szakadék” mutatkozik (ráadásul alapvető jogszociológiai probléma, hogy az időbeli eltérés miatt a jog nem reagál pontosan a reális társadalmi szituációra). Viszont a jogi és a gazdasági szférák – ettől függetlenül – nem állnak szemben, inkább kiegészítik egymást, hiszen: „mindig létrejönnek az ember intézménytörténetében olyan történelmi momentumok, amikor a jogrendszer adekvát választ ad a gazdasági folyamatokra, így a két szféra konformitása vitathatatlaná válik”.²⁷ A jogintézményeknek megvan a maguk társadalmi és ökonomiai funkciója, mivel ahhoz, hogy egyre élhetőbb társadalom jöjjön létre, minden gazdasági rendszernek szükséges rendelkeznie az általa produkált termékek és saját létezésük értelmének kapcsolatával. Azok a jogintézmények, amelyek elősegítik a javak előállítását és disztribúcióját a túlélést

²⁴ MARK E. BLUM: *The Austro-Marxists. 1890–1918. A Pchihobiographical Study.* The Univeristy of Kentucky Press. Lexington. Kentucky, 1985. 66. p. Ennek és az Osztrák-Magyar Monarchia kulturális hátterére többek között általánosságban lásd: NAGY ZSOLT: *Jogszociológiai irányvonalak.* Fundamenta Funtium Juris. A Pólay Elemér Alapítvány. Iurisperitus Betéti Társasága. Szeged, 2015.

²⁵ KARL RENNER: *The Institutions of Private Law and their Social Functions.* Routlegde and Kegan Paul. 1949. 89–90. pp.

²⁶ Uo. 252. p.

²⁷ Uo. 83. p. Elég csak arra gondolni, hogy mire megváltoztatják az adott jogi normát, ugyanaz a társadalmi helyzet, amire a szabály vonatkozik, már szintén újra megváltozott vagy, ami még rosszabb, már nem is tartozna a „*jus* területére”.

szolgálják, és ez jelenti a jog szociális funkcióját. Amikor pedig a jogintézmények elősegítik egy partikuláris gazdasági rendszer számára a produktivitás elérését, a disztribúció és a fogyasztás jelenti a jog ökonómiai funkcióját. S ha a gazdasági-társadalmi környezet megváltozik, ezt a jog funkcionális transzformációja fogja követni, ám bizonyos jogi normák változatlanok maradnak; ahogy Renner fogalmazott: „azok a normák, amelyek megágyazzák a jog helyét, abszolút konstansak maradnak, sőt mi több, óriási forradalmi változások is történhetnek a normák bármiféle változása nélkül”.²⁸

A szocialista társadalomban azonban a szocialitás tisztában van saját egzisztenciájával, létezésének valóságáról és komplexitásáról, ezért a társadalom tagjai figyelemmel kísérik szükség szerint a jogi normákat is. Renner szerint, a szocialista társadalomban sem szükséges megszüntetni a tulajdon vagy a szerződés fogalmát; a jogintézmények elaszticitása lehetővé teszi, hogy a megváltozott társadalmi-gazdasági viszonyokhoz adaptálódjanak a meglévő jogi normák is (például kitöltve új vagy más fogalmi elemekkel) mint ahogy Engels is kimutatta, miszerint a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet során a jogi formulák többnyire konstansak maradtak, azok tartalma azonban módosult.²⁹

Ugyanez megtörténhetne a kapitalista rendszerből a szocializmusba való átmenet során is. Bár azt mindenképpen érdemes megemlíteni, hogy Renner a szocializmusba való átmenetet nem tekintette az osztályharc részének vagy valamiféle munkásmozgalmi revolúciónak. Szerinte a gazdaság fejlődése nem ugrások és kötöttségek ambivalenciája és dialektikája, hanem egyszerű változások forradalom nélküli láncolata. Ugyanakkor a neomarxista álláspont mégsem vitatható, mivel egyfelől (forradalmi módon) a jogi normák megváltoztathatják az állam szerkezetét, illetve az állam és a társadalom közti viszonyt, másfelől Richard Kinsey szavai szerint: Renner prognosztizációja „a reform forradalmának” nevezhető.³⁰

Ha a munkára vonatkozó szabályokat, a politikai hatalmat és a gazdasági termékeket együtt nézzük, szembeűnik a produktivitás fenntartásának célja, az az erőfeszítés, amit szinte minden áron és minden rendszerben – legyen az feudális, kapitalista vagy szocialista – kifejtenek/kifejtettek. Elsődlegesen a munka „gyümölcsét mindig megvámolták”. Másodlagosan bizonyos társadalmi szférák úgy tudnak hatalmat gyakorolni, hogy rajtuk kívül mások nem koordinálják, szervezik meg önmagukat, végül pedig mindegyik társadalom kidolgoz egy normatív utat, mely a javak birtoklásához vezet.³¹ Vagyis a közösségek rendelkeznek egy kötelező munkával; ugyanezek a közösségek meg is tudják szervezni azt, s végül a javak elosztása és birtoklása is determinált. Minden társadalom birtokol egy munkarendet, egy uralmi normativitást és egy üzleti szokást.³²

²⁸ Uo. 1949: 88–89. pp. Bár a legtöbb esetben a társadalmi funkció változásai észrevétlenek maradnak, vagy nem igazán válnak érthetővé, mert a társadalom nincs teljesen tisztában saját létezésével; sokkal inkább tekintik magukat individuumnak, mint közösségnek, mely az egyénhez képest nemcsak kvantitatív, de kvalitatív változást is jelent.

²⁹ Hogyan válhatott lehetségessé, hogy egész Anglia harmonikus fejlődése a középkori feudális normák mentén ment végbe, s a válasz egyszerű: megtöltötték a formulákat burzsoá tartalommal, tulajdonképpen ugyanazt a feudális jogintézményt a burzsoázia szempontjából értelmezték, és újraértelmezték.

³⁰ MARK E. BLUM: *The Ausrto-Marxists*. i. m. 64 p.; RICHARD KINSEY: Karl Renner on Social Legacy. i. m. 21. p. Bár ezzel az okfejtéssel akár Lev Trockij permanens forradalomról szóló elképzeléseinek konnotációját is magában hordozhatja.

³¹ JAVIER A. TREVINO i.m. 120–122. pp.

³² Uo. 121. p.

A szocializmusban központi normákkal szabályoznák a munkát, a hatalmi viszonyokat, a javak termelését és elosztását az egész társadalom érdekében, amely minden tagja önálló individuális gondolkodással rendelkezik; (ez mintha a társadalmi mérnökösödés amerikai progresszivistá vagy realista nézeteit jelenítené meg!) ezzel szemben – paradox módon – a szabadságot hirdető kapitalizmus elutasítja az „önálló gondolkodást”. A kapitalista rendszerben ugyan elméletileg minden szabad: választható munkavállalás, munkaszerződés, és szabad a piac, ám tilos a társadalom tagjainak eldönteni, hogy miért, milyen célból dolgozzanak, vagy hogyan történjen a javak disztribúciója. Mivel ez a társadalmi-gazdasági rendszer fetisizálta a szabadságot, így a szabad munkavállalást, mint árucikket, (mindenki eldöntheti hogyan, hol, kiért dolgozik) a tulajdonszerzéshez való jogot (mindenki szabadon, azonos feltételek mellett, szerezhet tulajdont és rendelkezhet vele). Ezért a tőkés társadalom spontán a legmegfelelőbb módon rendezi el a javakat, vagyis azt az illúziót kelti, hogy az üzleti életre, a javakra, a munkára vonatkozó jogi szabályozások feleslegesek. Ezzel párhuzamosan pedig, ahogy a részvénytársaságok sem engedik a kisebb részvényeseknek a döntésbe való hathatós részvételt, úgy a kapitalista rendszer saját társadalmá számára sem engedi a hatalmi döntésekben való részvételt. A tőkés rendszerben ugyan léteznek szabályok, ám azok jogintézményei nem igazán hatékonyak, mivel inkább csak „jól hangzó” kijelentések!, s valójában – ahogy *Adam Smith* mondta – „egy láthatatlan kéz” rendezi el a termelést, az elosztást és a fogyasztást; s ez immáron nem egy társadalom, hanem a szabad gazdaság természetes állapota, ahol az egyének éppúgy árucikkek, mint az általuk megvásárolt dolgok. A tőkés normarendszer nem szervez, és épphogy szabályoz, így egy *renneri* példa alapján: a középkorban a birtok a tényleges személynél lévőseget jelentette, a tulajdonjog alapján a tulajdonos ellenőrizheti birtokosát, vagyis kiterjesztheti hatalmát is.³³ S a gondolatmenetet folytatva, ha bizonyos hatásköröket átruház más munkavállalóra, mintegy „*manager*” pozícióban, hatalmának kiterjesztése a feudális nagyurakéhoz (hűbéri rendszer) hasonlatos. Bárhogy is nézzük – főleg a középkori gondolkodáshoz képest – a jog létrehozott egy fiktív birtokot, amit tulajdonjognak neveznek, függetlenül a tényleges birtoklástól. A példa önmagában megmutatja, hogy egy jogelv (mint a tulajdonjog) milyen szinten képes megváltoztatni a társadalmat, annak szemléletével együtt: „a tulajdon és a szerződés fogalma ugyanazon jogintézmények közé tartoznak, mint korábban, ám végtelen értelmezési variációkat hordoznak magukban (...) így akár profánabb magyarázatként szolgálhat az is, ha a kapitalista társadalomban értelmezve, (párhuzamos jelenségként) kimondhatjuk: a házasság és a prostitúció ekvivalenciáját”.³⁴ Az egyszerű javak produkciójának idején a tulajdont elsősorban a birtoklással és a javak elosztásának rendjével azonosították, így akkoriban a tulajdonra vonatkozó normák funkciója a javak megtermelésének, elosztásának, és fogyasztásának koordinálása volt a többé-kevésbé önálló háztartásban, műhelyben vagy megművelt földterületen. Ahogy *Renner* szerint *Weber* interpretációjában a fizikai lét közel minden kom-

³³ Uo. 121 p.

³⁴ Nem szabad elfelejteni, hogy még *Weber* is úgy írt a házasságról, mint a férj vagyonának a nő gyermekére való átruházásáról. Lásd: *Karl Renner* i.m. 51. p. Bár itt inkább arról van szó, hogy mindkét esetben szerződés köttetik, mégis más kontextusba és morális milióbe helyezzzük el (ugyanazt a szociológiai értelemben vett két jogintézményt) illetve a két társadalmi intézményt.

ponense az egyetemességgel kombinálódott, az anyagi lét – az önmagában való, partikuláris és az organikus világ asszociációjának megfelelően – a birtokos individuumától eltávolodott.³⁵ A birtokos egyúttal munkavállaló is volt, munkáltató és munkavállaló egy személyben ötvöződött, és természetesen a háztartás felett abszolút hatalmat gyakorolt, ám minden dolog (patriarcha/matriarcha általi) birtoklása a „család” megélhetését volt hivatott biztosítani. Vagyis ez – a mai túltermelési viszonyokkal összevetve – önmagában megmutatja, hogy a gazdasági alaphoz milyen mértékben közelít a jogi felépítmény, s annak tartalma mennyire egyezik meg a gazdasági kívánalmakkal.³⁶

Az eddigiekben is látható volt, hogy *Renner* komolyabban foglalkoztatta a tulajdonjog kérdése, ám számára is felmerült egy kérdés: a tulajdon önmagában nem fogja a tőkés társadalom profitját biztosítani, tehát szükséges valami más jogintézmény is, de mi? A válasz a szerződések joga, nevezetesen a munkaszerződés. Egy hihetetlen árucikk, amely a javaknak többletértéket ad és biztosítja a tőkés profitját, vagyis jogi szempontból a tulajdonjog fikciója mellé kiegészítésként szükséges implikáció a munkaszerződés *fair* kontraktusként elismert fikciója, ami transzformálni képes az egyszerű árucikket ipari kapitalizmussá! S mindez egy idő után munkaszerződésnek nevezetett, bizonyos szabályozások vették körül, (például az Egyesült Államok XIV. alkotmány-kiegészítésének szerződési szabadságával szemben) egy külön jogággá, ún. munkajoggá vált. Ugyan a munkáltató már megtapasztalt dominanciája változatlan maradt, éppúgy hatalma van az alárendelt munkavállalók felett, csupán ezt immáron normákkal körülbástyázott *munkaviszonynak* hívják, de valójában „drákói felügyeletet jelent a munkaerő felett”.³⁷ Ugyanakkor – attól függetlenül, hogy a munkáltató-munkavállaló szerződése soha nem lesz egyenlően pozícionálva – azt sem szabad elfelejteni, hogy a különféle munkásszervezetek, szakszervezetek és egyéb szociális partnerek, olyan jogokat voltak képesek szerezni, amelyek korábban elképzelhetetlenek voltak; arról nem is beszélve, hogy a szocialista világ – ha máshogy nem is – s talán öntudatlanul, de politikai nyomást gyakorolt a munkásszervezetek jogainak bővítése érdekében. *Sir Henry Maine*-nel vagy *Émil Durheim*-mel ellentétben, akik szerint a társadalmi változások a státusztól a kontraktus felé mozognak, *Renner* szerint a feudalizmus státuszorientációjából a kapitalizmus látszólagos egyenlősége után egy státuszorientált, ám az egész társadalomban egyenlősítve megjelenő jogi (főleg közjogi) szabályozások fognak dominálni; s ennek jelei már korábban is megmutatkoztak, mint például a *National Labor Relations Board*, *Occupational Safety and Health Administration* vagy normatív téren például a minimális munkabért meghatározó *Federal Labor Standards Act*. S vajon ezek nem megkerülhetők? De igen, ugyanakkor ezek már kikövezhetik az utat egy racionálisan szabályozott társadalom felé, ami már a szocializmus kezdetének (vagy felépítésének alapjainak) is tekinthető. Ezek a regulatív autoritással bíró szervezetek, közjogi kötelek előbb-utóbb átveszik a magánjog szerepét, beleértve a köteleket, szerződéseket is.

A szocializmusba való átmenet fontos jogi állomása – egyébként *Marx* figyelmének központját is képező– *részvénytársaság*, ugyanis *Marx* halálát (1883) követően *Renner*

³⁵ KARL RENNER i.m. 84. p.

³⁶ Erről részletesebben lásd MAX WEBER: *Gazdaság és Társadalom* i.m.

³⁷ Hiszen a munkáltató meghatározhatja a munkavégzés terminusait és feltételeit is. KARL RENNER i. m.: 292. p. Elég csupán azt a tényt figyelembe venni, hogy a tőkés birtokolja a munkás erejét, legalábbis addig az ideig mindenképpen, amíg a munkaidő tart; a munkás pedig saját idejével, munkaidőn kívül talán, rendelkezhet.

1904-es szociológiai jogelméletének publikálása között, a kapitalizmusnak egy új, akkor még sajátos formája jelent meg, nevezetesen a pénzügyi és tőzsdei kereskedelem elterjedése: a pénzügyi tőkés rendszer. Az Osztrák-Magyar Monarchiában az ausztró-marxista kör egyértelmű álláspontja volt, hogy amíg az ipari kapitalizmus a munkások munkájának felhasználásán alapul, addig a pénzügyi rendszerben – mint a kapitalizmus egy magasabb rendű formája – már elsősorban a használt munkások által megteremtett javak újraeladásának és azok lehetséges birtoklásának fikciójával a spekulatív befektetések adják a bevétel nagy részét. Renner gazdaszociológiai szempontból is elemezte az üzleti vállalkozásként funkcionáló részvénytársaság jogintézményét, ahol a részvényesek részesednek a profitból, ami a javak eladásából származik. Vagyis a részvényesek passzívan involválódtak egy üzleti vállalkozásba, s ezáltal, mint tulajdonosok, részesedést biztosítanak maguknak a profitból, amire Marx, Renner és többek között Rudolf Hilferding is rámutatott: *a részvények kizárják azok tulajdonosait a termelés kontrolljából*. A formális tulajdon és a reális kontroll elvált egymástól, a tőkés pedig már nem lehetnek a javak birtokosai, hiszen azok immáron menedzserek, igazgatók, stb. kezében vannak, azoknak a személyeknek, akik valójában a napi produktivitást ellenőrzik. Ennek egyik következménye, hogy a tulajdonosok végső soron – relatíve hatalomvesztéssel is számolva – az „irányítás jogát a munkavállalókra bízták”.³⁸ Ezért Renner a trendet figyelembe véve prognosztizálta a kontraktuális viszonyok (így a munkaszerződések is) társadalmi relevanciájának csökkenését, ami már a szocialista társadalmak sajátja, vagyis egy önmegvalósító rendszer: „a kapitalista termelési mód megszűnése, önmagában a kapitalista termelési módban keresendő”.³⁹ A részvénytársaság, mint szervezet és jogintézmény felülírja a kapitalizmus individuális formáját egy szociális formátummá (a befektetők különböző részvényeken alapuló társulásaivá). Hiszen ettől kezdve az egyének már nem csupán saját vállalkozásukat igazgatják, hanem csak részesei egy vagy több nagyobb korporációnak, s a nyereségen túl a kockázat is közös: a privát tulajdon átalakul társadalmi tulajdonná.⁴⁰ A tradicionális magántulajdonon alapuló részesedések fölöslegessé – mi több a társadalmi innováció akadályává – válnak, s előbb-utóbb a gazdasági szükségszerűségeket követve a magántulajdonon alapuló termelést felváltja a társadalmisított termelőerőkön alapuló termelési szervezés.⁴¹ Álláspontja szerint a részvénytársaság egy „megelőlegezett” szocializmus, ahol a magánvállalkozásokhoz képest egy tervezhetőbb szabályrendszer valósul meg; mivel a szocializmusban egy a szükségletekkel és a javak elosztásával tisztában lévő társadalom a törvényhozáson keresztül sokkal racionálisabb, s ehhez a részvénytársaságok meglehetősen hasonlatosak. A fentiekből már látható, hogy ebben a kérdésben már távolabb állt Pasukanisztól, mivel a jog nem fog megszűnni, csak

³⁸ Amíg az ipari kapitalizmust a tulajdonosok irányították, addig a pénzügyi rendszerben a menedzsereké a főszerep. JAVIER A. TREVINO i. m. 123 p.; általánosságban továbbá vö.: WRIGHT C. MILLS: *Az uralkodó elit*. Oxford University Press. New York, 1960. Fordította: Kaposi Tamás. Budapest. 1962.

³⁹ KARL MARX: *Capital*. i. m. 429. p.

⁴⁰ Marx erre a jelenségre azt a kifejezést használta, hogy a termelőerők társadalmisítása; Renner pedig ezt a privát tulajdonból a közösségi tulajdonná válás folyamatként aposztrofálta. JAVIER A. TREVINO i. m. 123 p.

⁴¹ „A társadalmi produktivitásban és reprodukivitásban szerepet játszott, ám ettől a funkciójától megfosztott magántulajdon, működésképtelenné válik, de egy funkciója még mindig megmarad: akadályt gördíteni a társadalom fejlődése elé”. KARL RENNER i. m. 220. p.

más jogágak prioritást fognak élvezni, illetve más funkcionális tartalommal bírnak, s ez nem opcionális, hanem a társadalom számára elkerülhetetlen.

5. A jog és a társadalom kapcsolatának összekötő elemei

De hogy a gondolatmenet ne álljon meg, ezért Alan Stone munkáját szintén érdemes górcső alá venni: „Az alapvető jogi kapcsolatok elmélete” című munkájának fő tézise, hogy „a kapitalista gazdasági bázis központi elemét képezik a jogelvek és annak kifejezett megnyilvánulásai”;⁴² a szerződések, a tulajdon vagy fizetőeszközök és az előbbiek kereskedelmi szabályai, (illetve ezek kombinációja szempontjából a részvénytársaság csupán egy példa). Ebből a nézőpontból tekintve a jogelvek és azok eseti kinyilatkoztatásai a kapitalizmusnak olyannyira az alapját képezik, hogy ezek nélkül működésképtelenné, fenntartathatatlanná válna, bár épp emiatt az alapvető jogi viszonyoknak csak limitált variációi létezhetnek, hiszen különben nem tarthatná fenn a rendszert. A jogrendszer, mint felépítmény egyfelől reflektál saját dogmájára, bírói döntéseire, másfelől pedig a gazdaságra, mint alapra is, ám az alap és a felépítmény között találhatóak köztes, és hierarchikus rendszerbeli szférák, és mindehhez néhány premissza szükséges. Elsőként említendő, hogy az alapvető jogelvek szoros konnekciónban állnak annak gazdasági bázisával. Másodsorban a főbb jogelvekből „logikai alapokon” deriválható sok szubszidiárius jogintézmény, mint például bérlet, adás-vétel, öröklés, etc. Ezekből további normatív intézmények jönnek létre, mint mondjuk a csőd, a zálog, a rablás vagy lopás tényállása, etc., s a „leágazások” eredményei pedig a konkrét szabályozások, ez pedig egyúttal megmagyarázza a jogforrási hierarchia ontológiáját is, miszerint „ez az a ragasztó, mely a kapitalista társadalmat egyben tartja”.⁴³

Egy kissé absztraktabban megfogalmazva: a jogforrási hierarchia keretein belül a bíróságok konfrontálódnak a partikuláris esetekkel, elfogadva és alkalmazva az általánosabb jogelveket, s azok alapján interpretálva a konkrét normák célját és funkcióját, megtalálják a leginkább megfelelő döntést mind a konfliktus, mind pedig az elvek szempontjából. Természetesen előfordulhatnak differenciált döntések hasonló ügyekben, de a hatósági szervezeti rendszer – amíg az alapelveket, anélkül, hogy megkérdőjeleznék azt, vagy morális igazolást találnának (vele együtt a társadalmi rendszert) sem kérdőjelezi meg – tolerálja az alternációt.⁴⁴ Ettől kezdve (legalábbis egy korszakra nézve biztosan) megkérdőjelezhetetlen a gazdasági-társadalmi rend, a javak egyenlőtlen elosztása, változtathatatlan rendjének fikciója.⁴⁵

⁴² ALAN STONE: *The Place of Law in the Marxian Structure-Superstructure Archetype*. 19. Law and Society Review. 1. 39–67. 1985: 54. p.

⁴³ Uo. 64. p.

⁴⁴ Soha nem kérdőjeleztetnek meg a döntések, amíg ugyanazon a játéktáblán minden résztvevő ugyanazt a szerepet (munkáltató, tulajdonos, munkavállaló, stb.) játssza, úgy, hogy mindez – a racionális és morális gondolkodástól függetlenül – a reális internalizációnak is megfelel. Uo. 60. p.

⁴⁵ Uo. 1985, 65. p.

6. Összefoglalás

Összefoglalva érdemes áttekinteni röviden a marxista és neomarxista álláspontok sorozatát, ugyanis a korábban felvázolt közös jellemzők mellett egy érdekes trend is megfigyelhető. *Marx* és *Engels* szerint a történelmi materializmus dialektikus szemléletében a jogrendek diszkrét társadalmi rendszerekre bonthatóak, úgymint primitív kommunizmus, rabszolgatartó társadalom, feudalizmus, kapitalizmus, szocializmus és fejlett kommunizmus. Ezen túl *Marx* éles kritikával illette a kapitalista gazdasági és jogi rendszert. Ebben a nézetrendszerben a gazdaság determinálja a felépítményt, így a jogot, illetve annak bármelyik formáját (tulajdon, kötelmek, etc.) és összességében a burzsoázia érdekeit szolgálja. Elég csupán a földműveseket érintő (persze objektívnek látszó) – régi szokásjogot megtörő – falopási törvényekre gondolni, vagy például a cenzúrajogszabályokat megnézni.⁴⁶ S a különféle szabályok szociológiai elemzése megmutatta a marxí, engelsi jogszociológia lényegét: *a jog az uralkodó osztályok előnyeinek biztosítása végett használt eszköz*.⁴⁷

A neomarxista irodalomban *Jevgenyij Pasukanisz*t megismerve, látható a viszonylagos merev ragaszkodás a marxi leíráshoz és magyarázatokhoz, miszerint az árucseré-forgalom jellegét tükrözik a jogi formulák, így a jogi normák, jogviszonyok és jogi tárgyak, jogalanyok, csupán a kapitalizmus üzleti életének formális leképezései, amelyek a burzsoázia megszűnésével szintén eltűnnek.

Isaac Balbus már továbbfejlesztette *Pasukanisz* elméletét, miszerint a jogi és gazdasági rend teljesen homogén lenne. Ehelyett inkább a „kitüntetett és feltétel nélküli figyelem” áll a középpontban: ahogy a társadalom az árucikkeket fetisizálja, éppúgy fetisizálja a jogot is. S ez leginkább akkor jelenik meg igazán, amikor *a társadalom önmagát a jogból eredezteti*. Am azzal már nem ért egyet, hogy a jog közvetlenül a burzsoázia akaratának eredménye, inkább egy relatív autonómiával bíró rendszer, mely a piaci szférával szoros kapcsolatban áll.

Karl Renner teoretikus ideája egy kissé már távolabb áll az eredeti marxi gondolattól, arról már nem is beszélve, hogy nem *en masse* a jog egész területére koncentrál, inkább a magánjogra, s ezen belül is a tulajdonjog és a munkaszerződés speciális kérdéseire és ezek összefüggéseire helyezte a hangsúlyt. Ugyan láthatóan megtörtént a társadalmi átmenet mondjuk a feudalizmusból a kapitalizmusba, és ezzel párhuzamosan a jog is megváltozott, de nem formálisan, csupán ugyanazok az intézmények funkcionális változáson mentek keresztül. S ez az anyagi és alaki jogi szituáció csak a szocializmusban változhat meg, illetve a jog két ága csak ebben a gazdasági-társadalmi rendszerben azonosulhat egymáshoz. Miután a szocialista társadalom rendelkezik társadalmi öntudattal, ezért figyelemmel lennének arra, hogy a jogi normák racionálisan megfelelnek-e a munkaügyi problémák elintézésének, a javak megtermelésének és elosztásának, illetve a hatalmi kérdéseknek. Ehhez pedig pont

⁴⁶ A marxí jogi gondolkodás alapjául szolgáló konkrét normatív rendelkezésekről bővebben lásd: Edward PALMER THOMPSON: *Whigs and Hunters. The Origin of the Black Act*. Pantheon Books. New York. 1975. 22. p., 175–176. pp., 241–245. pp.; PETER LINEBAUGH: *Karl Marx, The Theft of Wood, and Working Class Composition: A Contribution on the Current Debate*. 6. Crime and Social Justice. 5–16. 1976. 13. p.; ALAN HUNT: *Marxism and the Analysis of Law*. In: Adam Podgorecki and Christopher J. Whelan (ed.): *Sociological Approaches to Law*. Croom Helm. London, 1981. 91–109. 92–93. pp.

⁴⁷ JAVIER A. TREVINO i. m. 126. p.

a részvénytársaságokhoz hasonlóan megalakulnak a különféle szakszervezetek, civil szervezetek, etc., amelyek az egész társadalmat képviselik és szervezik.⁴⁸ Az előbbi ugyan még a magántulajdonon alapul, de funkciójában már kommunális, (szocialista) szervezetek, amelyek pedig inkább közösségi érdekeket képviselnek, de konvergenciájuk egyazon irányba mutat: *kikövezik a szocializmushoz vezető utat.*

S végül *Alan Stone* esszenciális jogelveinek problematikáját lehet felvetni, miszerint kizárólag a jogviszonyok jelentik a kapitalista gazdaság relációit, s mindez a felépítmény jogintézményeiben, a tulajdonban, a szerződésben, a jövedelmi viszonyokban, illetve ezek kombinációiban jelennek meg. Mindezek pedig deriválnak járulékos normatív elveket, mint például bérlet, szolgálat, rendelkezési jog, zálog, öröklés, etc.; s a jogtörténeti folyamatok alapján meglehetősen furcsának tartotta, hogy társadalmi, politikai rendszerek változásával ugyan sok jogszabály részleteiben szintén változik, azonban az alapvető intézmények intaktak maradnak.

Ami viszont trendszerűen egyértelműen megmutatkozik az eredeti és a – társadalmi változások miatt is – továbbgondolt szociális mechanizmusok között: nevezetesen hogy a neomarxizmus, az eredeti koncepciótól egyértelműen és fokozatosan a jogot részesítette előnyben. Ez nem jelenti azt, hogy nem tekintették a gazdaságot és vele párhuzamosan a társadalmat a felépítmény alapjának, ám a jogi felépítménynek már fokozatosan egyre nagyobb szerepet tulajdonítottak. Vagy egyre inkább függetlennek tekintették az alaptól (ezt mellesleg már *Engels* is hangsúlyozta) vagy a jognak a gazdaságra vetítve jóval nagyobb visszahatást tulajdonítottak, mint korábban. A trend – a marxizmuson belül – azonban nyilvánvaló: *fokozódott a jog és más szférák autonómiája, nem egyoldalú hatásról, sokkal inkább kölcsönhatásról lehet beszélni; s csökkent a determináció elsődlegessége (bár ezzel együtt a gazdasági-társadalmi realitás is változott) továbbá a fokozatos determinizmustól való távolodás mellett, egyre hangsúlyosabbá vált az individualizmus jelentősége, illetve a jog erodálódása helyett már a funkciók megváltozására fókuszálódott nagyobb hangsúly.*

⁴⁸ Az említett szervezetek képesek lehetnek valójában kikényszeríteni olyan szerződési formulákat, amelyek például a munkaszerződéseknek szociális karaktert kölcsönöznek, illetve biztosíthatnak a munkavállalóknak megfelelő jogokultságokat és jogi védelmet. Uo. 127. p.

ZSOLT NAGY

SOME THOUGHTS ABOUT INTERPRETATIONS OF LEGAL SOCIOLOGY WITHIN NEO-MARXIAN PERSPECTIVE

(Summary)

In this study I attempt to work those intellectual entrepreneurs who have gone further in the analyses of law of *Karl Marx* and *Friedrich Engels*. The Marxian perspective on the legal sociology was that the law is used by the ruling classes to their advantage and to suppress the subordinates. As the title of this work is represented now the attention has been turned to the writings of neo-Marxist scholars like *Jevgenyij Pasukanis*, *Isaac D. Balbus*, *Karl Renner*, and *Alan Stone* and their attempts to formulate the legal theories and sociological perspectives within the Marxian perspective.

Pasukanis argued – as Marx said – that there exists a parallel between the logic of commodity form and the logic of the legal form. While he predicted the law would wither with the complete elimination of the bourgeoisie *Isaac Balbus* developed *Pasukanis* thesis, and in his point of view the law may be described as having a relative autonomy. Later *Karl Renner* postulated the legal norms could change but their structures would nevertheless remain the same. He saw the socialism as an economic system that is conscious of itself. Finally *Alan Stone*'s view on the law: the specific rules may be questioned time after time but the legitimacy of the essential legal relations is almost never questioned.

To sum up, this work has tried to give a comprehensive overview in sociology of law after *Marx* and *Engels* in the most important theoretical orientations. Finally, it can be said that the theories are more further from the Marxian's view of sociology of law in time theoretically the greater distance can be found between economy and law moreover the various social spheres have greater autonomy as well.